

# תשפ"ד

גיליון מסות מיוחד בנושא  
משברים בישראל ובעולם, 2020-2023

**כתב עת למדעי הרוח והחברה**  
כרך ו' | תשפ"ד מארס 2024  
הפקולטה למדעי הרוח והחברה | הקריה האקדמית אונו

# קשת

כתב עת למדעי הרוח והחברה

גיליון מסות בנושא משברים בישראל ובעולם, 2020-2023

## עורך הגיליון:

דוד סורוצקין

## עורכי כתב העת:

רויטל שיוביץ-סלע, מיכל ענבר ודוד סורוצקין

## חברי המערכת:

עמנואל גרופר, הקריה האקדמית אונו  
טובה הרטמן, הקריה האקדמית אונו  
מארק צבי ברטלר, אוניברסיטת דיוק  
אבי שגיא, אוניברסיטת בר אילן  
חן שכטר, מכון מופ"ת

## עריכת לשון:

נופר קידר

## כתובת המערכת:

הקריה האקדמית אונו, רח' השדרה האקדמית 1, צומת סביון, קרית אונו

טל': 03-5156354

דואר אלקטרוני: [ejournal@ono.ac.il](mailto:ejournal@ono.ac.il)

## מדיניות המערכת:

כתב העת קשת הוא כתב עת שנתי שנועד לתת במה למחקר והגות על החברה הישראלית  
כחברה משלבת ורב-תרבותית, בהתאם לחזון של הקריה האקדמית אונו.  
מערכת כתב העת שואפת לשמש אכסניה למאמרים פרי עטם של אנשי הסגל ולחוקרים מחוצה לו  
בתחומי החינוך, מדעי הרוח, מדעי החברה, משפטים, מנהל עסקים ומקצועות הבריאות.

ISSN 2706-7475

## תוכן עניינים

עמ' 7		<b>דבר העורך</b> דוד סורוצקין
		<b>מסות</b>
עמ' 12	<b>לשאלת הגבולות: משברי 2023 והחזרה לנקודת המוצא של הציונות</b>	דוד סורוצקין
עמ' 30	<b>משבר הישראליות 1.11.22-7.10.23 ואפילוג בימי מלחמה</b>	חביבה פדיה
עמ' 58	<b>משבר הר הבית, המשפט ותורת המשחקים</b>	אורי וייס
עמ' 74	<b>מקורות המשבר הפוליטי בישראל: מבט היסטורי-מדעי</b>	אבנר בן־זקן
עמ' 88	<b>נקנה ביושר: משבר מדעי הרוח במערב בן זמננו</b>	בנימין בראון
עמ' 100	<b>המשבר של הכול</b>	עפרי אילני
עמ' 111	<b>לייצג את הבלתי ניתן לייצוג</b>	יהודה שנהב־שהרבני
עמ' 120	<b>סוריאליזם פוליטי והחור הטרומטי לאחר רצח רבין: דן קדר - על פני תהום</b>	חביבה פדיה
עמ' 138		<b>על המחברים</b>



בעמוד הקודם: דן קדר, "אפוקליפסה", 30.12.1996.  
שמן על בד, 200X100 ס"מ.  
מתוך המיצב **על פני תהום**, 1995-1997,  
באדיבות עיריית חולון

## לייצג את הבלתי ניתן לייצוג

### יהודה שנהב־שהרבני

אליאס ח'ורי הוא כותב מזהיר, הבולט ביותר כיום בספרות הערבית המודרנית. הוא פרסם 15 רומנים שתורגמו לשפות רבות, ותשעה מהם תורגמו לעברית.<sup>1</sup> הרומנים של ח'ורי מתאפיינים במגוון טכניקות וסגנונות כתיבה, ובצורות נרטיביות חדשות שבעטיין זכה לעמדה בולטת בלבנון ובעולם הערבי בכללותו. יצירתו הפכה לדגם עבור סופרים צעירים רבים. כתיבתו נודעת בהצגת נקודות מבט משתנות, מספרים לא מהימנים, זיכרונות עמומים ואמיתות מופרכות, ועולה ממנה תהייה מתמדת על עצם האפשרות לספר סיפור.

"ההר הקטן", הכינוי של שכונת אלאשרפיה שבה נולד אליאס ח'ורי, הוא גם שם הרומן המובהק ביותר שלו על מלחמת האזרחים בלבנון, שנמשכה כ־15 שנים בין 1975–1990. השכונה שאכלסה בעבר כמה מן המשפחות הנוצריות האריסטוקרטיות והעשירות בביירות, אך הפכה למעוז של הפלנגות הנוצריות. כיבוש השכונה והטבח שביצעו הפלנגות במחנות הפליטים השפיעו השפעה גדולה על ח'ורי, ובאו לידי ביטוי בכתיבתו.

**ההר הקטן** מתחיל מזיכרונות ילדות של המספר משכונת אלאשרפיה, אולם בהדרגה הוא מחליק לאירועי המלחמה המאפילים עליהם. בריאיון על הרומן אמר ח'ורי: "אני כותב על אנשים במלחמה, ולא את ההיסטוריה של מלחמת האזרחים בלבנון."<sup>2</sup> המספר הוא לוחם המשתתף במלחמת האזרחים בלבנון, ומעמיד מראה שבורה מול חברה קורסת: שרשרת בלתי נגמרת של שפיכות דמים; קרעים בין נוצרים למוסלמים שהביאו להגירה של יותר ממיליון בני אדם מביירות; והתערבות הכוחות הקולוניאליים מן המערב, שנתקלה בהתנגדות. ניתן לזהות את הנאמנות הפוליטית של המספר, אולם לא מוענקים לו שם או מאפיינים ייחודיים אחרים.

לא אחת נטען שמלחמת האזרחים היא המיילדת של הרומן הלבנוני המודרני. אדוארד סעיד, שצירף הקדמה לתרגום האנגלי של **ההר הקטן**, כינה את ח'ורי (שעדיין היה בשנות העשרים לחייו) כוח עולה בספרות הערבית אחרי נגיב מחפוז, הסופר המצרי זוכה פרס נובל שברא את סוגת הרומן בספרות הערבית. בהקדמה לספר כתב סעיד:

ח'ורי כתב רומן ספרותי ולאומי, לא שגרת, פוסט־מודרני מיסודו, המזכיר את ג'ויס. זאת בניגוד לנגיב מחפוז, שהמחויבות הפלובריאנית שלו נעה על מסלול מודרניסטי פחות או יותר [...] היצירה של ח'ורי שאינה מחויבת לצורה, היא בדיוק מה שהתאורטיקנים המערביים כינו פוסט־מודרני: מיזוג של אלמנטים שונים: אוטוביוגרפיה, סיפור, משל, פסטיש ופרודיה עצמית [...]. מנקודת מבט זו הרומן של ח'ורי מציע לנגיב מחפוז פרדה בלתי נמנעת ועם זאת מכבדת מאוד.<sup>3</sup>

1 הרומנים הבאים תורגמו עד כה לעברית: **באב אלעשם** (2002), **יאלו** (2005), **פנים לבנות** (2014), **מסעו של ננדי הקטן** (2016), **פקעת של סודות** (2017), **ילדי הגטו** (2018), **סטלה מאריס** (2019), **כאילו היא ישנה** (2023), **ואדם בדמותי** (2024).  
2 ראו: יהודה שנהב־שהרבני, **סיפור שמתחיל בנבות של ערבי: תרגום בדיאלוג עם אליאס ח'ורי** (בר אילן, סדרת משא, 2020).  
3 Edward Said, "Forward," in *Little mountain* by Elias Khoury, trans. Maia Tabet (New York: Picador, 1989).

ח'ורי משתמש בטכניקות אוונגרדיות, כגון זרם תודעה, פלאשבקים, כרונולוגיה מזגזגת, הערות פרשניות של המספר. סגנון הכתיבה שלו מבוסס על חזרות, כאילו המספר זקוק להן כדי להוכיח לעצמו שדברים בלתי אפשריים אכן התרחשו. ההווה החוזר, שבו אותו אירוע מסופר לעיתים יותר מפעם אחת, משמש כמשקל נגד לשכחה, על ידי מיקוד תשומת הלב של הקוראים בו. כל סיפור מסופר על ידי מישהו שחווה מלחמה, או על ידי מישהו שראה מישהו שחווה מלחמה, או על ידי מישהו שקרא או שמע על מישהו שחווה מלחמה - משום שהזיכרון לטענתו דומה למראה שבורה המשקפת מציאות מקוטעת ומרוסקת.<sup>4</sup>

חוקרים המתייחסים לטכניקות הספרותיות ברומנים של ח'ורי מוצאים קווים משותפים בין סגנונו ובין סופרים לטינו-אמריקנים כמו גבריאל גרסיה מרקס או מיגל אנחל אסטוריאס. ח'ורי אינו נצמד לכרוניקה הפשוטה, אלא ממריא במהלכם לטיסות מפתיעות אל העבר ואל העתיד, שהגבולות בין "מציאות" ובין "דמיון" מטושטשים בהם, וכך בנרטיב העלילתי המדומיין המציאות, הדמיון והזיכרון מקבלים מעמד דומה.

הקטע המתורגם להלן לקוח מתוך הפרק שני ברומן ("הכנסייה"). הרומן בשלמותו עומד לצאת לאור בסדרת מכתוב והוצאת פרדס בשנת 2024.

4 ה. יאס חורי, הזכרה המفقודה: דראסאט נקדיה, בירוט: דאר האדאב 1982, 72-76.

## ההר הקטן

### אליאס ח'ורי

מערבית: יהודה שנהב־שהרבני

השעה תשע בלילה. זרזיפי גשם וקולות ירי שהתגברו ככול שהתקרבונו. רצנו בזהירות, הרובה ביד אחת והחלום ביד השנייה. חצינו את רחוב צרפת הארוך עד שהגענו אל הכנסייה, שהפכה לעמדה החדשה שלנו. קולו של מפקד החוליה היה ברור ויבש:

"היכנסו בזהירות. אין לירות, אלא אם אין ברירה, וגם אז רק על אויב מזהה. לפי הידיעות שבידינו הם פינו את הכנסייה והתמקמו ברחוב הפטריארך אֶלְחַיִןֶכּ."

רצנו באמצע רחוב צרפת. יכולנו לראות את הכנסייה מלפנים, אבל לא ראינו דבר בחושך העבה, שנשבר רק מהבזקי מקלע הדושקה קרוב לשמיים, היכן שמגדל אֶלְמֶר מסתיר את מלון הולידיי אין ומעלים את ואדי אבו־ג'מיל מטווח הירי של הבדלנים.<sup>5</sup>

"אם הם רוצים להילחם, עליהם להילחם ברחובות, מפני שהבניינים הגבוהים והחסונים לא יזוזו ממקומם."  
"אנחנו שולטים ברחובות," אמר סמיר.

רצתי וזרזיפי הגשם הרטיבו את ידי ואת קת הרובה. ראיתי את הכנסייה אבל לא ראיתי אותה. חלומות באמצע הרחוב, והפגזים עפים ומתרסקים על הבניינים הקטנים והנמוכים. עֶאטֶף מברך אותנו לשלום. הקומרדים מהארגונים השונים מתפזרים בין הבניינים ובין האבנים. קולות המלחמה מתגברים.

מפקד החוליה צעד בראש. הוא הוביל אותנו מזרחה. הכנסייה הייתה במזרח. התקדמנו מאחור בין חוטי החשמל, שלוליות המים וערמות החול. נכנסנו לפקולטה לאמנות. הייתה שם אש שהציתו הפדאיון מול מזרני השינה שהיו מונחים על במת התיאטרון. התקדמנו מאחור, רצנו בלב רחוב רחב, כשכדורים שורקים מתפוצצים באוויר ולצד המדרכה.

"להתפרס."

התפרסנו.

5 **דושקה (Dushka):** מקלע נגד מטוסים, רוסי במקורו, שמיוצר גם בסין, פקיסטן ואיראן, בעיקר כתמיכה בחיל רגלים. **מגדל אלמר:** מגדל בן 34 קומות במרכז ביירות, המחבר את לב העיר עם כל רוחות השמיים, ומשקיף על מטה הנשיאות. ראשיתו של המגדל בתקופת מלחמת האזרחים (במסגרת התחרות בין אצולת הממון, מי הבעלים של המגדל הגבוה ביותר בביירות), ומיקומו היה נקודת לחימה אסטרטגית שאנשים נמנעו מלהתקרב אליה. המגדל שימש לעמדות צלפים והרבה לוחמים גם נפלו ממנו. מן המגדל ניתן היה להשקיף על כל הצירים שהפרידו בין שני חלקי ביירות במשך 15 שנה (وفاء عواد 'برج المَرْ في بيروت.. حكاية ماهرة برصاص القنّاصة'. البيان، 08 فبراير 2021). **הבדלנים:** כינוי לאנשיו של פייר ג'ומאיל, מייסד מפלגת אלכְתֶאֵיב (הידועה גם כמפלגת הפלנגות). בזמן מלחמת האזרחים הציגה המפלגה עמדה ימנית, שמרנית ובדלנית, ופעלה צבאית נגד הארגונים הפלסטיניים, שהתסיסו לטענתה את האוכלוסייה המוסלמית בלבנון. בהמשך שיתפו אנשי המפלגה פעולה עם ישראל (כל ההערות הן של המתרגם).

אנשי החוליה הראשונה קופצים מן החלון. חמש דקות של דממה שבהן הנשימה נעתקת והאצבע לופת את ההדק. החוליה השנייה קופצת. עלטה. התפרסנו. אחר כך התקדמו כולם. מפקד החוליה מפזר את החוליות במקומותיהן. נעלנו את הכניסות. התבוננו מן החלון: עלטה, יריות ואין נפש חיה.

השמירה חולקה בין הלוחמים ונקבעו סדרי האבטחה למארבים.

בֶּטְרָס מתקדם, מחפש את הכנסייה.

"יא בֶּטְרָס אנחנו בכנסייה."

"אני לא רואה כלום."

בֶּטְרָס לקח נר דקיק והדליק אותו באחת מפינות הכנסייה. אור חיוור ושברירי. סאלם, בעל השיער הקצר והקומה הגבוהה, נעמד. הוא נראה כמו הרוכל שהייתי נוהג לראות בילדותי, שנשא על כתפו שטיחים. סאלם נשא על כתפו משגר רקטות RPG מסוג B-7, וצחק את הצחוק הרך הזה שהתנגן בין הקירות. "מה זה? זו לא כנסייה."

המשיח על הרצפה. פסל המשיח מוטל על הרצפה. לחיו הימנית מוטלת על הקרקע וידו השמאלית מושטת מעלה בחיפוש אחר ידו הימנית השבורה. תמונת הבתולה נראית מנופצת. מים בכל מקום. הגשם חודר מבעד לחלונות. המשיח מסיט את ידו השמאלית לעבר החלון ומלקט את הגשם. המים זולגים בין האצבעות ובידו נותרה רק רטיבות שמזכירה את הגשם.

"מה זה?" צרח סאלם. "זו כנסייה הרוסה."

"שתקו."

סמיר מאלתר עם המקלע מסוג גוריונוב, ופגזים מכל הסוגים ניתכים עלינו. המערכה הראשונה בכנסייה. אנחנו ממהרים כשלוחי חץ. המולה וקולות, ואחר כך הכול נרגע. הקבוצות שלנו מסתננות בשקט לעומק האויב. סמיר על הגוריונוב וגי'אבר יורה כמי שעוטף את הגשם. טקס העלאת הקורבן הושלם. למדנו להכיר את הכנסייה אבן אחר אבן, פינה אחר פינה, גוף מרוסק אחר גוף מרוסק. קפצנו, התקדמנו וניצחנו. השתקנו אותם.

"הכנסייה היא רק עמדת ביניים," הסביר מפקד החוליה. "מחר נתקדם לעמדות חדשות כדי להשתלט על צומת המשולש של באב אדריס. הפגיעות שלנו אפסיות, למעט אצבעו של אחמד שנפצעה קלות. עכשיו תנוחו ותהיו זהירים."

בֶּטְרָס בקרן זווית, מדליק את הנר הדקיק שלו, ומזמזם מנגינה חרישית. אני מתקדם ויושב לצדו. אור חיוור מרצד לקצב הרוח וצללים נמתחים על פני החלל הארוך של הכנסייה שהיה ריק, למעט מושבים שבורים, כלים זרוקים, ופסלים מנופצים. בֶּטְרָס מתרומם והחל לחפש סביבו. הוא ניגש ומחזיק בידו של המשיח כדי להעמיד אותו על רגליו. אנחנו עוזרים לו. המשיח עומד עם יד אחת מושטת. בֶּטְרָס צועד, ואני לצידו. הוא אוסף את גלימת הכומר החומה, שהייתה מושלכת בפינה חשוכה. "תסתכלו!" צרח. הסתכלנו. הדברים ריצדו על הקיר והחללים נמתחו.

הוא נעמד מול ההיכל ובידו הימנית ה־RPG, כמו היה מְטָה הכמורה. הוא שר בקול חרישי מזמור כנסייתי. בהדרגה הקול מתגבר. כל העיניים מופנות לעבר הכומר שעמד בגלימתו החומה והמטה בידו, וזקנו עוקב אחר המזמור במעגלים אין־סופיים. הקול מתגבר. המזמור חודר את הקירות, המילים כמו חלוקי נחל לרגלינו, העיניים נפערות לרווחה ודמותו של הכומר מתארכת על הקיר. הדמות מתקדמת בהדרגה, מתנדנדת מצד לצד. ובין נעימה לנעימה, פגזים וכדורים נתבים בצבעי אדום וירוק.

"מה זה יא בְּטָרְס?"

"זה החג. צבעים בחלל, קולות ומקצבים. התחילה המִיֶּסָה."

כולם השתתפו במיסה, כל אחד בדרכו. גיאבר ירה אש. סמיר ניסה לדבר והמְטָה של הכומר השתיק אותו. ומפקד החוליה נרדם.

"מה זה יא בְּטָרְס?"

היְלָדוֹת צפה ועולה בזיכרוני. כנסיית דיר אֶלְחָרֶף, עוד לפני שקירותיה כוסו בצבעים רומיים ובאיֶקוֹנוֹת ביזנטיות, עת הייתה עירומה כמו הפְּדֵאִיּוֹן. האב מרקוס מרים את ידיו המוצלבות ומפנה את קולו הנמוך אל פתח ההיכל, שם עמד ילד נרעש ונרגש. התפילות בלטינית, המזמור הביזנטי והכומר המזמר בתוך העיניים. החלון מואר בצבעי הכדורים הנתבים. וּבְטָרְס ממשִׁיךְ.

"אתם לא שומעים?" שאל סאלם.

"אני שומע צעדים למעלה. שימו לב."

בְּטָרְס ממשִׁיךְ, שלושה חברים מתקבצים ליד ההיכל. הם עומדים במעיליהם מרותקים ומתפעלים מהמשחק. "אתם לא שומעים?"

קולות הצעדים מתגברים. בְּטָרְס משתתק. לפתע הוא פושט את גלימת הכומר ואוחז חזק בנשקו. התפרסנו. מפקד החוליה קופץ על רגליו. הוא מתקדם. הוא עולה במדרגות עם שלושה מלווים. זהירות. מערכה בתוך הכנסייה?

הארבעה חוזרים.

"לא כלום. שני כמרים מהכנסייה, עדיין כאן." הוא הצביע כלפי מעלה. "תחילה הם חשבו שאנחנו מהפלנגות. אחר כך כשהתברר להם מי אנחנו, הם נבהלו. הרגענו אותם. ביקשתי מהם שלא להדליק אש, ולהישאר בכנסייה לפחות עד הבוקר."

קולות של פגזים בקרבת מקום, וירי הכדורים מתקרב. המשיח נופל פעם נוספת על הרצפה. בְּטָרְס מעמיד אותו אבל הוא נופל שוב.

"זה בלתי אפשרי. הבסיס נשבר."

"הוא יעמוד."

"גם אם יעמוד היום הוא ייפול מחר. המערכה מחר יא בְּטָרְס."